

## कार्पेट मजदुरका अनुभुती

...विष्णु रिमाल..

झण्डै १ वर्ष अगाडीको कुरा हो, हाम्रो महासंघको एक समूह बौद्ध स्थित नेपाल स्वतन्त्र कार्पेट मजुर यूनियनको क्षेत्रीय कार्यालयमा पुग्यो। मलाइ अझै याद छ, त्यो दिन २०५८ सालको पुस महीनाको २६ गते थियो, समय यस्तै दिउसोको एक बजेको थियो।

हाम्रो त्यहां जानुको मूल उद्देश्य गलैचा उद्योगमा काम गर्ने महिला र पुरुष श्रमिकलाई सगै राखेर महिला विरुद्ध त्यस उद्योगमा हुने र भएका भेदभाव तथा अत्याचारको जांच पड्नाल गर्नु थियो। छलफलको शुरुवात भयो, जानी राखे कै विषयबाटै हामीले कुरा अधिक बढायौं।

**कस्ता मजदूर छन् गलैचामा?** अधिकांश पिस रेट, केही मास्टरहरु चाहीं अस्थायी छन्।

काम कत्तिको चलेको छ? अर्डर छैन भन्छ, काम चाहिं लगाऊछ। खानै पन्यो, जे काम पायो त्यही गर्ने जति दिन्छ, त्यतिमा नै काम गर्ने।

पुरुषहरुको पनि ताल यस्तै हो? हाम्रो प्रश्नको उत्तर दिई महिला सहभागीहरुको जवाफ थियो, पुरुषहरु अरु काममा पनि जान्छन, तर महिला यही काम गर्दछन्।

किन यही काम गर्ने त? किनभने जे गन्यो त्यही सजिलो लाग्दो रहेछ। हामी महिला रोडा वालुवा उठाउन सक्दैनौं। कतिपय पुरुषहरु पनि २/४ महिना अरु काम गर्दछन्, पछि यही आउछन्। यही काम सजिलो मान्छन्।

यूनियनप्रति कस्तो धारणा छ? यूनियनमा लाग्नेमा साहुले नथाहापाओस् भन्ने लेवोरमा छ। स्टाफहरुमा चाहिं थाहा पाओस् भन्नो। किनकी साहूले थाहापाएर कामबाट निकाले क्षतिपूर्ति पाइन्छ, भन्नेमा उनीहरु छन्। यूनियनमा लाग्ना साथ तुरुन्त फाइदा पाउनु पर्छ, भन्ने पनि छन्, साहूलाई “थर्काए” मात्र राम्रो भन्ने पनि छन्। अझै धेरै मजदुरहरु यूनियनमा लाग्न डराउछन्।

महिला सहभागीहरुको धारणा छ, हामी लाग्ने पनि थपना जस्ता मात्रै छौं। वच्चा भएका महिलाहरु सदस्य हुनै चाहैनन्। उनीहरु यूनियनको सदस्य वनेमा पैसा मात्र खेर जाने ठान्दछन्। यूनियनमा धेरै ठिठा ठिटी मात्र छन्। एक जना महिला भन्निछन्- पोथी वासेर हुदैना।

पुरुष सहभागीको अनुसार यस्तो हुनुको कारण उनीहरुले नवुभेर नै हो। उनीहरु कारखानावाट बाहिर गएका छैनन्। उनीहरुलाई धेरै थाहा छैन। एक सहभागी भन्निछन्, महिलालाई राम्रोसंग बुझाउदा संगठन गर्न सजिलो हुदो रहेछ। कतिपय ठाउँमा अभिभावकवाट स्वीकृती समेत नपाउने हुंदा महिलाहरु यूनियनमा लागेका छैनन्। यहां महिलाको संख्या धेरै छ। तर सामान्यतया कमिटीमा महिलाको संख्या पुरुषको भन्दा कम छ। तर पहिलेको तुलनामा महिलाहरुको संख्या बढिरहेको छ।

महिलाले कस्ता कस्ता काम गर्न्छ? महिलाले गर्ने अधिकांश स्थानको काम धागो डल्ला पार्ने र बुन्ने हो। एक पुरुष सहभागी हुन्छन्, साहुहरुले नै गन्हौं भारी बोक्ने काम महिलालाई दिईनन्। गलैचा धुने काम चाहिं महिलाले सक्दैन की? भन्ने एक जना महिला सहभागीको भनाईलाई, दिए किन नसक्ने अर्को महिला भन्निछन्। “कस्ता कस्ता लुगा त धोइन्छ।” भन्ने उनको तर्क थियो। एक पुरुष थप्छन्, नेपालीलाई त दिईनन् भन्ने किन महिलालाई दिन्थे। एक जनाले ठट्टा गरे- साडी उचालेर भारी बोक्न भयाउ भएकोले पनि महिलालाई नदिएको हुनुपर्छ।

अर्को पुरुष साथी भन्छन्, धुने काममा केमिकलको प्रयोग हुने र हामीले यो नजानेकोले नदिएको हुनुपर्छ। उनका अनुसार ठेकेदारी प्रथामा ठेकेदारले ल्याएकोले नै त्यो काम गर्ने भएकोले नेपालीले पाउदैनन्। त्यसैगरी स्टिचिङ र डाईडमा पनि नेपालीले काम पाउदैनन्। पुरुष सहभागी भन्निछन् डाईडमा टेम्प्रेचर र रंगको क्वान्टीटी कति राख्ने भन्ने जानेमा (सिक्न पाएमा) नेपालीले यो काम गर्न सक्छन्। यो क्षेत्रमा

नेपाली न्यून संख्यामा भएकोले वर्क परमीट प्रथा लागू गर्न पाए संख्या बढ्ने थियो । मूलकुरा चाहिं हामीलाई तालिम चाहियो नै ।

महिलाले सबै नसक्लान त? महिलाले सबैदैनन्, सबैदैनन्, भनेको भरमा महिलाले सांचै सबैदैनन् भन्ने धारण बन्यो । एक महिला सहभागी थप्छीन् - अन्यथा जन्मदै कसले जानेर आएको छ, र ? पुरुष सहभागी भन्छन् तर यसको लागि महिलाहरु पनि अघ सर्नु पर्छ ।

ईण्डण्णलाई नेपालको काम गर्न नदिने हो भने हामी गर्न सक्छौं । बुन्ने कुरा पनि त पहिला हामीले कहाँ जानेका थियौं ? त्यसैले अवसर पाए महिलाले पुरुषले गर्ने काम गलैचामा नगर्ने वा गर्न नसक्ने भन्ने केही छैन ।

कार्पेट कारखानाको ट्वाईलेटमा चुकुल हुनुलाई त्यहांका मजदुरहरूले ठूलो कुरा मान्दा रहेछन् । यसले त्यहाँ विद्यमान अशिक्षितालाई उजागर गर्दछ । “कार्पेट कारखाना फोहर र अध्याँरो छ, वा हुनै पर्छ, भन्ने होइन। एक महिला भन्छन् - हाम्रो ट्वाईलेटमा चुकुल पनि छ, सफै छ ।” “काम गर्ने ठाउँ उज्यालै छ । एक महिला भन्छन् मजदुरले भाडभुड गरेर नै ट्वाईलेट स्वाईलेट विग्रिएको हो । आज वनायो, राती जाँड खाएर केटाहरु लाताले फुटाउछन् ।” पुरुष सहभागी थप्छन् ।

कारखानाको वातावरणको वारेमा श्रमिकहरुको तर्क आफैनै खालको छ । अर्डरमा काम लगाउने कारखाना सांघरो होला । तिनीहरु अलि ठग्छन् । तर एक्सपोर्ट कारखाना राम्रै छ र ट्वाईलेट कति भिडभाड हुन्छ, भने १०० जना मजदुर काम गर्ने ठाउमा ६-७ वटा ट्वाईलेट छ । पुरुष सहभागी थप्छन्, विहान ट्वाईलेटमा लाइन लाग्ने र १२ वजे खाने समयमा धारामा एकै चोटी लाइन लाग्ने मजदुरको बानी भएकोले पनि अलि अप्टारो भएको हो, अन्यथा १०० मजदुरका लागि ५-७ वटा ट्वाईलेट ठिकै हो ।

कारखानाको मूल समस्या के हा? “धुलो” हाम्रो कारखानामा मूल समस्या हो । यसलाई रोक्न सकिदैन । कानको जाली फुट्ने गरी क्यासेट वजाउने गर्दछन्, एक महिला भन्छन्- कोपुण्डोलको कारखानामा साथीहरूले कुरा गर्न नपाउन भनेर वडेमाको आवाजमा क्यासेट घन्काउँछ । यसले हाम्रो बानी नै के पन्यो भने क्यासेट नवजे वुन्दा निन्द्रा लाग्छ ।

गलैचामा काम गर्नेलाई टि.वी.लाग्छ भन्ने सुनेथे । व्यवसायजन्य स्वास्थ्य सम्बन्धि अन्दाज मात्रै मजदुरहरूमा छ । रोग लागे उपचारको व्यवस्था छ त ? “कहाँ पेशकी मागदा त पाइँदैन ।” एक महिला सहभागी भन्छन् । कहिं कहिं सिटामोल चक्किक मात्र दिन्छन्, अरु उपचारको कुनै व्यवस्था छैन ।

के गर्नपर्ला त? खै, भन्नै आउदैन □ एक स्वरमा महिला सहभागी वताउँछन् । तुलनात्मक रूपमा सचेत मजदुरको रायमा सरकार प्रमुख जिम्मेवार हो, उद्योगीसंग कर लिएपछि त्यही पैसावाट पनि सुविधा दिनु पर्छ । उद्योगीहरूले मजदूलाई दोस्रो दर्जाका नागरिक ठान्नु हुन्न । यूनियनले कानूनी व्यवस्था लागू गर्न माग पत्र राख्नुपर्छ ।

मजदुरहरूसंग यस्तै एउटा घटना अझै ताजै छ । सांगिला कार्पेट ठूलै कम्पनी ठानिन्छ । त्यहीं काम गर्ने सोलुखुम्बुका अशोक राई कारखानामा काम गर्दा गर्दै विरामी भए । खर्चको जोहो गर्न नसकेकोलो वीर अस्पताले उनलाई वेहोसी मै स्थार्ज गरयो । उसको ज्यान वचाउन नेपाल मेडिकल कलेजमा भर्ना गर्न गइयो । नाम दर्ता गर्न लाग्ने पैसा नभएकोले उधारोमा भर्ति गरियो । व्यवस्थापनसंग पेशकी मागदा समेत पाइँदैन । ७,५०० खर्च भएपछि अशोक मरे । उनको लास वाध्न हरियो वास पाइँदैन । तर सांगिलाको कन्पाउण्डमा वांसको भ्याँग ठूलो नै थियो ।

गलैचाका कारखानामा कुनै पनि विदा छैन । तर त्यहाँ व्यापाक लिंगिय दुरुत्साहन छ भन्ने कुरालाई सबै सहभागीहरु एकै स्वरमा स्विकार्न चाहैदैनन् । उनीहरु तर्क गर्दछन्, पुरुष- महिलासंगै वसेर काम गरेको देखेले यस्तो नकारात्मक सोच वनाएको हुन सक्छ । वाहिरकाले के गर्दछन्? हामीलाई थाहा हुने कुरा भएना गलैचै च्चाँक वनेर हिँद्धन् भन्ने कुरा त सुनिन्छ, तर अरु नराम्रो व्यवहार चाहि थाह छैन ।

पुरुषहरुले ट्राईलेट भित्र मनलागदो लेख्ने, महिला पसेको देखे पछि दौडेर पुरुष त्यहीं पस्ने., वलात्कार समेत गर्ने, ट्राईलेट प्वाल पार्ने र महिला पसे पछि त्यहीवाट चियाउने जस्ता घटना भने हुने गरेको मजदुरहरु बताउँछन् । महिलालाई हैरान पार्न ट्राईलेटमा उसको नाम लेखि मन लागी लेख्ने र वाहिर आएर हल्ला गर्ने जस्ता काम पनि हुन्छन् । यस्तो काम अहिले अलि घटेको छ । पहिले त रिसमा भोकी केटीले पनि केटाको नाम लेखेर त्यस्तै जथाभावी समेत लेख्ने गर्थे । कुनै कुनै कारखानामा विवाहित जोडी र अविवाहित महिला र पुरुषहरु एकै ठाउमा सुल्त बाध्य छन् । त्यस्ता ठाउमा केटाहरुबाट मनपरेको केटी माथि हातपात भएको थियो ।

सामुहिक सौदावाजी शब्द संग चाहि मजदूरहरु जानकार छैनन् । एक सहभागी भन्छन्- मागपत्र राख्ने र साहुसंग संभौता गर्ने भन्ने हो भने फेरी सबैले बुझ्छन् । सामुहिक सौदावाजीका विषयमा चाहिं रेट बढाउने र वच्चाहरुलाई पढाइयोस् भन्ने छ । दशैंमा वोनस माग गर्दा “सरकारो तलव खानेलाई मात्र दिने करु” भन्यो भन्ने सहभागीहरुको भनाई छ ।

सामुहिक सौदावाजीवाट प्रौढ शिक्षा, निस्कासनमा क्षतिपूर्ति, यूनियन खोल्न दिने, काम नहुदा आधा तलव दिने (ले अफ) जस्ता काम भएको छ । पहिले स्टाफले मात्र पाएको सुविधा-२ वटा वच्चा सम्म वच्चालाई भर्ना फि आधा दिने, अहिले श्रमिकलाई पनि दिने चलन शुरु भएको छ ।

सामुहिक सौदावाजीमा महिलालाई पनि लगिन्छ । तर कहिले कहिले वार्तामा महिलाहरु “यसो हो की होइन” भनि साहुले सोध्दा त्यति कै “हो” भनेर आपतमा पारि दिन्छन् भन्ने सहभागीको गुनासो छ ।

शिशुस्पाहार केन्द्र भएको ठाउमा कर्मचारिलाई तलव खुवाउने काम मात्र भएको छ । वच्चा झगडा गरेर टाउको फुटाए पनि वास्ता नगर्ने, खाजा- साजा नदिने, मेनेजर-पाले सबैले पाटट पुटट हिर्काउने गर्ने भएकोले मजदूर त्यस्ता केन्द्रमा वच्चा पठाउन चाहैदैनन् । त्यसैले मजदूरहरु तान नजिक कोको राखेर आफ्ना वच्चा सुताउँछन् । तर वायर (गलैंचा किन्ते विदेशी) आउंदा भने वाल मजदुर छैन भन्ने देखाउन हाम्रा केटाकेटीको कोको काटेर समेत फयालिदिने चलन छ ।

मातृत्व संरक्षणको विषयमा करिपय ठाउमा सुत्करी भत्ता दिने गरिएको जानकारी सहभागिसंग छ । एउटा कारखानाको सहभागीका अनुसार कामहेरी आइमाइलाई मात्र यस्तो सुविधा व्यवस्थापनले दिन्छ ।

श्रम ऐन के हो ? “बुझेको छैन” एक जना महिला सहभागीको उत्तर थियो । केही केही थाह छ - अर्कोको भनाई थियो। के “के छ त, यसमा?” मजदूरहरुको जवाफ थियो- काम गरी खानेलाई न्याय दिलाउने कुरा होलानी। तर लगभग सबै महिला सहभागीले यसमा अनभिज्ञता देखाए । एक जना पुरुषले श्रम ऐन ०४८ वारे केही चर्चा गरेपछि “ए □ अहिले पो आयो” भन्दै केही महिलाहरुले श्रम ऐन ०४८को बुदाहरु चर्चा गर्न थाले । यो कत्तिको लागू भएको छत ? एक पुरुष सहभागिले जवाफ दिए- सरकार, मजदूर दुवै थरीले ऐन लागू गर्न पहल गरे मात्र ऐन लागू हुन्छ । कानूनमा भएर मात्रै साहुले दिईदैन । अर्काले थपे- एउटा कारखानामा कानून लागू भएर मात्रै हुदैन, सबै कारखानामा लागू हुनुपर्छ । यसमा केन्द्रीय संगठनको भूमिका हुनुपर्छ ।

आई एल ओ वारे थाहा छ ? सुनेको त हो, तर यो कहां छ र कस्तो रूपको छ थाहा भएन । एकै रूपमा सहभागीहरुले ठटा गरे ।

पितृसत्ता के हो ? यसलाई मजदूरहरुले आफ्नै तरीकामा बुझेका छन्। पितृसत्ता भनेको नागरिकता र पासपोर्टमा वावुको नाम मात्र लेख्ने आमाको नाम नलेख्ने कुरा हो- एउटा महिला सहभागिको जवाफ थियो। घरको मूली वाउ हुने, जे जातको केटी विहे गरे पनि लोगनेको थर जोडिने कुरा होला, अर्को पुरुषको जवाफ थियो । “छोरीले स्कूल जान्छु भन्दा नजा, जा वाखा गोठालो” भन्ने र छोराले स्कूल जान्छु भन्दा “जाउ वावु” भन्ने कुरा होला- एउटा महिलाको भनाई थियो, घरमा कोही महिलाले वोल्दा “नकरा मुख छ्दै नाक वाट पानी न खा” भन्ने काम होला नी □

सम्पतिमाथि छोरीको अधिकार सम्बन्धि विषयमा धेरै सहभागीहरुको उदाशिनता देखियो। पितृसत्ता सम्पतिसंग सम्बन्धि छ? “होला” निस्किय जवाफ थियो। छोरालाई सम्पति दिने, छोरीलाई चाहि सम्पति नदिने त्यस्तो छ? भन्ने प्रश्नमा “हुने भए त देलान नी, नहुने ले के दिने? छोरालाई दिने त छैन, छोरीलाई के दिने? “एक महिलाको जवाफ यस्तो थियो। “किन छोरालाई चाहि...” प्रश्न नखस्दै उनी भन्न्हुन् “छोराले त पाल्छ नी, छोरी त अर्काको घर जाने जाता” “छोरीले पाल्दैनन्” उनको राय थियो- “पाल्लान तर अर्काको बाबु आमालाई कस्ले पाल्छ भनेर लोगनेले भन्छ नी।”

यस्तो प्रचलनले समस्या पारेको छ महिलालाई ? “छ” उनीहरुको जवाफ थियो। तर के असर पारेको छ, भन्ने जवाफ दिन सहभागी असमर्थ देखिए। कसरी समस्या हल गर्ने त भन्नेमा सहभागीको तर्क थियो- “वच्चा हर्ने चाहियो। पारिवारिक समस्याको हिसावमा स्वास्नीले भनेको मान्नेले काममा सहयोग गर्दैन तर जे भएपनि लोगने स्वास्नी मिलेर काम गर्नुपर्छ, समस्या समाधान होला।”

आप्रवासन सम्बन्धिसहभागीको भनाई थियो- घर छोडेर हिड्नेमा पुरुष धेरै भएपनि कार्पेटमा महिला नै धेरै छन्। पुरुष चाहिं अरब लगायत अन्य देशमा जाने तर महिला चाहि गलैचामा नै रहनाले पनि समस्या आएको छ। श्रीमान नभएको श्रीमतिलाई काम नदिने, कोठाको समस्या पर्ने जस्ता समस्या यहाँ छन्। यस्ता धेरै समस्या छ, लोगनेको काम समेत आफैले गर्नुपर्छ।

वाल विवाह, वहु विवाह र अनमेल विवाहको बारेमा सहभागीका जवाफ थियो- अनमेल विवाह थाह छैन, मन नमिली कोही पनि विहे गर्दैनन् जस्तो हामीलाई लाग्छ। वाल र वहुविवाह फट्ट फुट्ट छ। “मेरो कारखानामा तीनवटी स्वास्नी हुने पनि छ।” पेमा शेर्पाको भनाई थिया- वहु विवाह गर्नेलाई यो गैर कानूनी हो भन्ने थाहा छैन होला भनुभने मोटर साइकल चढेर हिड्छ।

एचआईभी/एड्स हाम्रो तिर थाहा छैन भन्ने सहभागीहरु धेरै थिए यो के हो थाह छ भन्नेमा “थाह छ, रेडियो सुनेको” भन्ने सहभागीहरुको जवाफ थियो। तर उनीहरुको एउटा असहमती सहित प्रतिप्रश्न थियो- एचआईभी/एड्ससंग किन गलैचा मजदूरलाई मात्रै जोड्ने?

मिति: २०५८/०९/२६